

Joanna Wieprow

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

DOBRA KULTURY JAKO CZYNNIK ROZWOJU DUŻYCH MIAST

1. Wstęp

Kreując współczesność i rozważając przyszły byt naszych miast, dziedzictwo traktujemy zarówno jako trwały rezultat tego, co działo się w nich w przeszłości, jak i jako oparcie, swoisty fundament, na którym budujemy przyszłość. Takie podejście staje się wielką szansą dla naszych zamierzeń, pod warunkiem właściwego podejścia do owego dziedzictwa. Chodzi bowiem o to, by podobnie, jak to się dzieje w wielu historycznych ośrodkach miejskich w Europie, możliwie harmonijnie wiązać przeszłość z przyszłością. Doświadczenie wielu miast pokazuje, że zabytkowa substancja historyczna i kulturalna jest w systemie gospodarki rynkowej wartością podnoszącą gospodarczą atrakcyjność miast. Przyciąga bogatych inwestorów, daje podstawę rozwoju przemysłu turystycznego. A zatem – nie tylko wymaga wielkich środków na konserwację zabytków, ale te środki pozyskuje – pod warunkiem że miasto wypracowuje właściwą strategię swojego rozwoju. Musi ona uwzględniać prawa rynku, ale także ingerencję mądrej władzy, stosować specjalną ochronę prawną i wykorzystywać opinie środowisk naukowych i kulturalnych [Międzynarodowe Centrum Kultury 2000, s. 14-16].

2. Pojęcie dobra kultury i zabytku

Od 15 lutego 1962 r. obowiązywała w Polsce ustawa o ochronie dóbr kultury, według której dobrem kultury był każdy przedmiot ruchomy albo nieruchomy, dawny albo współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową czy artystyczną. Nowa ustawa¹ o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znosi pojęcie dobra kultury i zastępuje

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

je pojęciem zabytku [DzU nr 162, poz. 1659]. **Zabytek** według nowej ustawy to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki, lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną czy naukową.

Zabytki nieruchome to: krajobrazy kulturowe; układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane; dzieła architektury i budownictwa; dzieła budownictwa obronnego; obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe; cmentarze; parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni; miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne albo działalność wybitnych osobistości czy instytucji.

Zabytki ruchome to: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej; kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które je tworzyły; numizmaty oraz pamiątki historyczne; wytwory techniki; materiały biblioteczne²; instrumenty muzyczne; wytwory sztuki ludowej i rękodzieła; przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne albo działalność wybitnych osobistości czy instytucji.

W ustawie wyjaśnia się również pojęcie zabytku archeologicznego, który oznacza zabytek nieruchomy będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów albo ich śladów, bądź zabytek ruchomy będący tym wytworem.

Zabytki archeologiczne to: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa; cmentarzyska; kurhany; relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy czy jednostki osadniczej.

Zabytek według ustawy to takie dobro kultury, które wpisane jest do rejestru zabytków, do inwentarza w muzeach lub wchodzących w skład bibliotek. Pojęcie „dobro kultury” występuje tu pomocniczo, w szerszym znaczeniu obejmującym wszystkie zabytki. W pojęciu tym mieszczą się jednak inne kategorie przedmiotów i artystycznych środków wyrazu, których nie można zaliczyć do zabytków. Odniesienie to było konieczne ze względu na występowanie pojęcia „dobra kultury” w tym najpełniejszym rozumieniu, w Konstytucji RP i w umowach międzynarodowych. W nowej ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zrezygnowano z dóbr kultury. Ale tylko formalnie, bo faktycznie pojęcie takie istnieje. Zatem pojęcie „zabytku” mieści się w pojęciu „dobra kultury” i w tym artykule stosowane są one zamiennie, choć należy traktować dobra kultury nieco szerzej, również w stosunku do zabytków nie wpisanych do rejestru zabytków, które w świetle ustawy

² Mowa o nich w art. 5 Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.

zabytkami nie są. Pojęcie dziedzictwa kulturowego (narodowego) obejmuje pozostawiony nam artystyczny i kulturalny spadek minionych pokoleń.

Pojęcie zabytku i dobra kultury jest zawarte w ustawie, ale tak naprawdę każdy sam definiuje sobie te pojęcia; zależy to od jego wrażliwości na piękno, kulturę i sztukę. Dostrzeganie wartości w spuściźnie naszych przodków jest sprawą bardzo indywidualną. Ważne jest, aby zauważyć ten problem i nie pozwolić na zatracenie naszej tożsamości kulturowej przez ochronę jej materialnej substancji.

Zabytki podlegają ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania. Ochrona zabytków polega przede wszystkim na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytku oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu albo nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

3. Ochrona dóbr kultury w Polsce

W przeszłości często zabytki traktowane były jako wartości, wokół których integrował się naród. Miało to istotne znaczenie, zwłaszcza wówczas gdy Polska była pod zaborami. Obecnie Polacy nie muszą już walczyć o swoje państwo. Idea integracji europejskiej z udziałem naszego kraju stała się faktem. Dlatego sens ochrony dóbr kultury jest inny. Integracja ponadnarodowa, w innych niż kultura dziedzinach, nie powinna automatycznie likwidować różnorodności kulturowej, bo ujednolicenie to zubożenie kulturowe. Właśnie teraz powinniśmy podkreślać naszą kulturową odrębność i szczególnie ją chronić. Dziedzictwo kulturowe jest dobrem publicznym i to stanowi podstawę dla jego ochrony. Zabytkowe budowle, historyczne miasta, ludowa architektura wsi czy piękne krajobrazy są dla ludzi – dla społeczności lokalnych, regionalnych, narodowych, i wreszcie dla nas współczesnych i następných pokoleń [Pawłowska, Swaryczewska 2002, s. 11-13].

Wszelka ochrona wartości przestrzennych zarówno naturalnych, jak i kulturowych wymaga większych albo mniejszych ograniczeń form życia współczesnego. Zwykle gospodarzymy przestrzenią odziedziczoną. Dlatego pogodzenie potrzeb przestrzennych ludzi z ochroną zabytków, które również się w niej znajdują, jest zadaniem bardzo trudnym. Jednak wśród potrzeb współczesnego człowieka nie

wszystkie są sprzeczne z postulatami ochrony. Wyjątkową pozycję zajmują turystyka i rekreacja. W tym wypadku mamy do czynienia z zasadniczą zbieżnością interesów. Ludzie wypoczywający chętnie korzystają z chronionych walorów, co skutkuje przeznaczaniem części dochodów z turystyki na ich podtrzymywanie, udostępnianie czy promowanie. To jednak czasami może mieć negatywne skutki. Nadmierna i niewłaściwa eksploatacja turystyczna może także zagrozić chronionym walorom.

Ustawa przewiduje następujące formy i sposób ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu na wniosek albo właściciela zabytku nieruchomego, albo użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Zabytek ruchomy do rejestru wpisuje się na podstawie decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo na wniosek właściciela tego zabytku.

Istotną formą ochrony zabytków w Polsce jest uznanie za pomnik historii przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Pomnikiem historii może stać się zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

Kolejną formą ochrony dotyczącą zabytkowych parków jest utworzenie przez radę gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, parku kulturowego. Jego celem jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzeniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, powiatów, gmin i miast. W strategiach, planach, koncepcjach uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków; określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienie im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu; ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Ochrony potrzebują niemal wszystkie zabytki. Nawet rezerваты przyrody czy zabytki w formie trwałej ruiny wymagają zabezpieczeń i konserwacji. Brak środków finansowych szczególnie szybko wpływa na stan dziedzictwa kulturowego. Zostawienie go samemu sobie rozpada się, nawet gdy go nikt umyślnie nie niszczy

– nie łamie żadnych przepisów prawnych. Dlatego skuteczny pomysł na finansowanie dóbr kultury jest niezbędnym uzupełnieniem ochrony prawnej.

Obecnie uprawnienia służb konserwatorskich są dużo większe. Musi istnieć ścisła współpraca tych służb, podmiotów zaangażowanych w ochronę zabytków (np. właścicieli) i władz samorządowych. Partnerstwo to jest, jak się wydaje, warunkiem koniecznym właściwego traktowania zabytków i dbałości o ich utrzymanie. Samorządy partycypują w zagospodarowaniu przestrzennym wokół zabytków, mogą wskazywać na nie jako lokalizację dla firm, które byłyby zainteresowane ich nabyciem, dążąc do rozwijania turystyki stanowiącej element rozwoju regionu, i z tego powodu są z natury rzeczy zainteresowane ochroną zabytków, które promują region i dają zatrudnienie jego mieszkańcom³.

Polska nie wykorzystuje należycie swego potencjału ani w dziedzinie kultury, ani turystyki. Podstawową wartością tego potencjału są zarówno zabytki, jak i znakomicie wykwalifikowana kadra konserwatorska. Jednak obecnie, równolegle z sukcesami konserwatorskimi osiągniętymi przy niektórych zabytkach w dużych miastach, niemal zupełnie pomija się zabytki znajdujące się w mniejszych ośrodkach terenowych. Brakuje i pomysłu i pieniędzy na wykorzystanie setek czasem unikatowych wręcz zabytków w małych miasteczkach i na wsiach. Skoro w perspektywie najbliższych lat nie można spodziewać się istotnego wzrostu dotacji państwowych na konserwację, trzeba radykalnie zmienić myślenie w tej dziedzinie. Chyba najważniejsza będzie tu próba współpracy służb konserwatorskich z otoczeniem. Uświadamianie ludziom, w jakim otoczeniu żyją – wartości zabytkowych budowli i, co najważniejsze tego, ile oni mogą na tym zyskać. Ponadto bardzo małe nakłady finansowe stanowią bolączkę wszelkich instytucji kulturalnych w naszym kraju, jest więc szczególnie ważne, by te niewielkie środki wykorzystywać jak najlepiej. Niestety, ustawa nie wskazuje na pozabudżetowe źródła finansowania zabytków. Mowa jest tylko o finansowaniu z budżetu państwa. Można więc postulować o wprowadzenie do ustawy o zabytkach zapisów stwarzających warunki, w których zabytki zarabiają na sobie, tworząc jednocześnie nowe miejsca pracy dla wielu ludzi.

Według sondaży opinii publicznej większość Polaków uważa, że Polska jest krajem o brzydkiej architekturze i nieestetycznych rozwiązaniach w gospodarce przestrzennej. Przyczyny tego stanu rzeczy są różne, ale jedną z nich są niewątpliwie niewłaściwe rozwiązania w dziedzinie ochrony zabytków. Służby konserwatorskie mają tu dużą władzę, lecz jednocześnie brak możliwości egzekwowania prawa i brak umiejętności współpracy z otoczeniem. Również fiskalizm skutecznie hamuje wiele właściwych rozwiązań. Efektem tego jest m.in. to, że turystyka za-

³ We Francji każdy statystyczny zabytek daje zatrudnienie pięciu osobom i znaczną sumę pieniędzy gminom.

graniczna nie jest w Polsce należycie rozwinięta, a bilans przyjazdów i wyjazdów jest dla kraju niekorzystny.

Ochrona dziedzictwa kulturowego w Polsce to dziedzina często pomijana i nie doceniana. Owszem brak środków to istotny problem. Często jednak brakuje inicjatywy, zamykanie problemów ochrony w niewielkim kręgu kadry konserwatorskiej, brak współpracy z otoczeniem i brak rozwiązań prawnych, np. w zakresie finansowania pozabudżetowego zabytków czy zwolnień podatkowych na rzecz zabytków. Do tego dochodzi zmiana mentalności społeczeństwa, wiedzy na temat dóbr kultury, dostrzegania zabytków, nie tylko tych sztandarowych. Może wreszcie zaczniemy traktować zabytki jako możliwość rozwoju regionu, tworzenia nowych miejsc pracy, edukacji dzieci i młodzieży. Wtedy i same zabytki na siebie zarobią.

4. Zabytki jako czynnik rozwoju dużych miast

Znaczenie sektora kultury w rozwoju i podnoszeniu atrakcyjności miast można rozpatrywać w wielu aspektach. Dotyczą one wszystkich podstawowych elementów miasta: jego mieszkańców, gospodarki i przestrzeni. Przez swoją złożoność oraz bazowanie na kreatywności i innowacji jego wpływ wykracza także poza granice miasta – sektor kultury może stymulować rozwój innych funkcji, ułatwić właściwe profilowanie funkcji miasta – stanowić o jego ekonomicznej sile.

Środowisko kulturalne miasta, jego kulturalny kapitał tworzy historia oraz wszyscy, którzy są współcześnie współodpowiedzialni za ofertę kulturalną miasta – twórców, przez instytucje publiczne i podmioty prywatne dostarczające na rynek dóbr i usług kultury, podmioty pośredniczące w ich dystrybucji, instytucje edukacyjne, pracowników i odbiorców kultury. Wykształcenie kapitału kulturalnego zależy od złożonego zespołu historycznie ukształtowanych czynników natury kulturowej, społecznej, ekonomicznej i politycznej, dlatego w pełni wykształcony pojawia się dopiero na pewnym etapie rozwoju miasta. Znaczenie kapitału kulturalnego dla rozwoju miasta można rozpatrywać przez pryzmat korzyści społecznych i ekonomicznych.

Ekonomiczne znaczenie kapitału kulturalnego tkwi głównie w zabytkach, które wzbogacają jakościową i ilościową ofertę kulturalną miasta, wpływają na rozwój turystyki, generują nowe miejsca pracy, dochody oraz zwiększają ofertę eksportową miasta. Zabytki bezpośrednio wpływają na jakość i estetykę przestrzeni miejskiej, promocję i wizerunek miasta. Odgrywają szczególną rolę w zatrzymywaniu obecnych i przyciąganiu nowych turystów, mieszkańców i inwestorów. W wypadku inwestorów, kapitał kulturalny jest szczególnie ważny z punktu widzenia inwestycji związanych z sektorem usług. Zabytki coraz częściej odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu gospodarki miejskiej.

W strategiach rozwoju wielu miast dziedzictwo kulturowe uznane zostało za obiektywny czynnik rozwoju. Różne są sposoby realizacji tych strategii przez wła-

dze lokalne. Sprowadzają się one do działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego – poprawy jakości przestrzeni miejskiej, promocji środowisk artystycznych, tworzenia sieci promocji i dystrybucji dóbr kultury, organizowania i finansowania imprez kulturalnych, ułatwień dotyczących rozpoczynania działalności w branżach związanych z turystyką. W niektórych miastach utworzono instytucje mające na celu udzielanie wszelkich informacji związanych z rozpoczęciem działalności w tym sektorze, prowadzenie bazy danych (dotyczy m.in. planowanych działań, dostępnej infrastruktury itp.). Innym przykładem są instytucje działające na rzecz rozwoju porozumienia między kulturą a biznesem, które kierują się zasadą, iż biznes powinien wspierać działalność kulturalną, ponieważ działalność ta przynosi wymierne zyski dla miast i regionu.

Zabytki – stanowiące część sektora kultury – wpływają na rozwój miasta w wielu obszarach. Mają bezpośredni wpływ na rynek pracy przez tworzenie miejsc pracy w publicznych instytucjach kultury. Wpływają na ten rynek również pośrednio, tworząc miejsca pracy w sektorach związanych z turystyką kulturową (gastronomia, hotele itp.). Zabytki mogą przyczynić się do wzrostu dochodów budżetu lokalnego bezpośrednio ze sprzedaży dóbr i usług kultury na rynku wewnętrznym (miasta) i zewnętrznym (eksport tworzonych w mieście dóbr i usług kultury) oraz zysków uzyskanych zarówno z podatków od dochodów firm i osób zatrudnionych, jak i podatków od nieruchomości. Ponadto zabytki mogą wpłynąć na wzrost dochodów budżetu lokalnego pośrednio przez zyski generowane w innych sektorach (głównie turystyka kulturowa i za jej sprawą handel, komunikacja miejska itp.). Niemalże znaczenie zabytki mają w rewitalizacji przestrzeni miejskiej, są pomocne w tworzeniu pozytywnego wizerunku miasta i jego promocji oraz w przyciąganiu inwestorów.

Oprócz korzyści ekonomicznych wynikających z rozwoju miasta opartego na dobrach kultury istotne są również efekty społeczne. Zabytki zapewne zaspokajają potrzeby duchowe mieszkańców, ale również podnoszą zadowolenie z miejsca zamieszkania. Powodują, że mieszkańcy identyfikują się ze swoim miastem, są z niego dumni. Jednocześnie zwiększa się dostępność do dóbr kultury, a to z kolei wyrabia pewną wrażliwość na kulturę i sztukę.

Wszystkie te aspekty połączone są silnymi współzależnościami i powiązaniem. Wpływ zabytków na rozwój miasta można rozpatrywać z punktu widzenia zarówno całego organizmu miejskiego, jak i jednostki – mieszkańca miasta, a także efektów długo- i krótkoterminowych.

Rozwój rynku dóbr kultury i wzrost popytu na te dobra powoduje, że kultura daleko wykracza poza swój związek z turystyką. Staje się siłą napędową miejskiej gospodarki, a także elementem atmosfery, symboliki i przestrzeni miasta. Działalność związana z dobrami kultury i kultury jako całości coraz częściej jest rozpatrywana jako centralny punkt programów rewitalizacji przestrzeni miast. Tym samym problem wpływu dóbr kultury na rozwój miast jest coraz bardziej wielowątkowy [Smoleń 2003].

Tabela 1. Efekty związane z zabytkami

Efekt z punktu widzenia jednostki-mieszkańca	Efekt z punktu widzenia całego miasta
Duma Satysfakcja Zadolenie z miejsca zamieszkania Identyfikacja z miastem Dostęp do dóbr i usług kultury Kreatywność Wrażliwość na kulturę i sztukę Estetyka Normy i wartości	innowacyjność gospodarki atmosfera miasta „witalność” miasta tworzenie miejsc pracy rozwój turystyki kulturalnej profilowanie funkcji miejskich prestiż i wizerunek miasta przyciąganie inwestycji jakość przestrzeni miejskiej

Źródło: [Smoleń 2003].

Zabytki mogą również stanowić poważną barierę dla rozwoju miasta. Przy braku środków na renowację dóbr kultury czy rozbudowę infrastruktury turystycznej miasto ma ograniczoną możliwość rozwoju. Dotyczy to głównie miast historycznych, które budowały swój wizerunek na przestrzeni wieków i których zabytki są głównym atutem. Miasto nie uatrakcyjnia swojej oferty i nie przyciąga turystów. Poza tym zabytki mogą stanowić problem dla zarządzania przestrzenią miejską. Dawniej stare budowle, mury obronne wyburzano, aby miasto mogło się rozbudowywać, tworzyć nowe ciągi komunikacyjne. Obecnie tendencja jest odwrotna i dąży się do zachowania jak największej ilości zabytkowej substancji. Pozostaje jednak problem zagospodarowania miasta, pogodzenia starego z nowym i dostosowania do współczesnych wymogów.

5. Turystyka kulturalna

W dyskusji nad rolą sektora kultury w rozwoju współczesnych miast najczęściej przywoływanym argumentem jest wpływ kultury na rozwój turystyki, zwłaszcza kulturalnej, czyli turystyki motywowanej celami kulturalnymi. Związki turystyki z kulturą są ścisłe i wzajemne. Turystyka chroni, wzbogaca i popularyzuje dobra kulturalne, kultura zaś inspiruje rozwój turystyki. Szerzej rozumiana kultura zajmuje coraz wyższe miejsce na liście motywacji podróży turystycznych. Historycznie rzecz ujmując, nic się faktycznie nie zmieniło. Związki kultury z turystyką powstawały przecież już wtedy, kiedy nasi przodkowie przemierzali się w poszukiwaniu nowego i pozostawiali ślady swojej obecności w postaci np. budowli sakralnych, obronnych, osiedli, dróg i historycznego zapisu utrwalonego w dziełach sztuki oraz w tekstach literackich. Można więc powiedzieć, że obecnie wraca tylko uświadomienie faktów turystycznych oraz potrzeba ich ponownego przypomnienia, dokładniejszego zbadania i zastanowienia się nad tym, co było i co pozostało, stanowiąc pomost do przyszłości [Gaworecki 2000, s. 80].

Interesującym zjawiskiem jest rosnąca liczba miast, które odnawiają swoje dziedzictwo kulturowe, wzbogacają kolekcje muzealne, dynamizują działalność festiwalową itp. Zwiększając wydatki na rewitalizację zabytkowego centrum czy odnowienie zabytków w mieście, pragną poprawić swój wizerunek, przyciągnąć nowych turystów i zachęcić inwestorów. Wzrastającą rolę kultury w turystyce potwierdzają też fakty. Od kilku lat obserwuje się wzrost znaczenia i częstsze występowanie elementów kultury w programach turystycznych. Europejska Komisja ds. Turystyki podaje, że tematyka kulturalna jest motywacją numer jeden dla Amerykanów i numer cztery dla Europejczyków.

Przykład miast, które uczyniły z turystyki kulturalnej centralną część swojej strategii rozwoju, jest wiele. Nie wszystkie z nich odnoszą jednak w tej dziedzinie sukces. Konkurencja na rynku turystycznym rośnie, dlatego często zabytki i historia to niewystarczający sposób na przyciągnięcie i zatrzymanie turystów w mieście. O pozycji miasta na mapie turystycznej decyduje coraz bardziej oferta dodatkowa. Obecnie turystyka kulturowa, oprócz funkcji edukacyjnych i poznawczych, ma za zadanie zaspokajanie potrzeb duchowych, estetycznych.

Charakterystyczną cechą strategii ukierunkowanych na rozwój turystyki jest coraz częściej podkreślanie raczej ekonomicznych niż kulturalnych efektów podejmowanych działań. Tezę tę potwierdza analiza motywów działań podejmowanych przez poszczególne miasta w ramach projektu Europejskiej Stolicy Kultury – *Cultural Capital*. Początkowo najistotniejszymi celami projektu były głównie przesłanki natury kulturalnej, wśród nich za najważniejsze należy uznać pokazanie kultury i dziedzictwa kulturowego różnych krajów, integracja przez kulturę, stworzenie wspólnego obrazu kultury europejskiej. Punktem zwrotnym w budowaniu tego typu strategii było wybranie na stolicę kultury w 1990 r. Glasgow, którego władze po raz pierwszy wskazały, iż motywem przewodnim podjętych w ramach projektu działań jest poprawa wizerunku miasta, przyciągnięcie inwestycji i turystów. Innym przykładem jest Madryt, który w 1992 r. wykorzystał tytuł stolicy kultury w kampanii budowy nowego wizerunku Hiszpanii, której elementem była także wystawa Expo'92 w Sewilli i Olimpiada'92 w Barcelonie [Smoleń 2003, s. 74].

Ogólnie wyróżnić można dwa typy miast, w których kultura jest jednym z nadrzędnych elementów prowadzonej polityki turystycznej. Do pierwszego zaliczyć można miasta, które w turystyce i kulturze widzą szansę rozwoju, transformacji (np. Hamburg, Rotterdam, Glasgow, Lille). Nowe inwestycje w dobra kultury mają na celu poprawę wizerunku miasta, przyciągnięcie turystów, rewitalizację zdegradowanej przestrzeni miejskiej, a w konsekwencji poprawę sytuacji ekonomicznej miasta. Ten rodzaj strategii jest szansą dla małych, zapomnianych miasteczek, które dzięki zabytkom mogą zyskać na swojej atrakcyjności i przyciągnąć turystów zarówno krajowych, jak i zagranicznych.

Drugim typem są miasta, które mają pewną pozycję na rynku turystycznym i których kapitał kulturalny tworzył się na przestrzeni dziejów (np. Rzym, Paryż,

Wenecja, Praga). Miasta te jednak, aby utrzymać tę pozycję na konkurencyjnym rynku turystycznym, zmuszone są do ciągłego uatrakcyjniania swojej oferty. Odbywa się to zarówno przez utrzymanie i odnawianie zabytków, jak i przez inwestowanie w infrastrukturę turystyczną, tworzenie różnorodnych ofert kulturalnych.

W związku z tym, że turystyka kulturowa jest coraz bardziej zorientowana rynkowo, coraz częściej opisywana jest w kategoriach ilościowych, takich jak liczba zwiedzających czy wygenerowany zysk. Bezpośrednim rezultatem takiego podejścia jest coraz większa troska o przyciągnięcie zwiedzających oraz uczestników imprez, w tym także turystów.

6. Miasta polskie

Proces dostosowania się miast polskich do wyzwań stawianych współczesnym miastom jest o tyle bardziej skomplikowany, że nakłada się na wciąż widoczne w ich rozwoju zapóźnienia będące wynikiem polityki władz komunistycznych. Sytuacja miast polskich jednakże nie jest całkowicie inna niż w krajach wysoko rozwiniętych i stoją przed nimi podobne problemy. Polskie miasta, które są teraz w strukturach unijnych, muszą walczyć z konkurencją o przyciąganie inwestorów, mieszkańców i turystów. Dobra kultury mogą w tym procesie odegrać niebagatelną rolę. Jednak nie jest to cudownym antidotum na problemy wszystkich miast. Na kulturę w swoim rozwoju mogą postawić miasta nieliczne, toteż te, które szansę tę mają, nie powinny jej zmarnować.

Miasta polskie weszły w okres transformacji systemowej w złym stanie. W gospodarce planowej miasta traktowane były instrumentalnie i przedmiotowo, ukierunkowane głównie na rozwój przemysłu wielkoskalowego, z jednoczesnym zaniedbaniem rozwoju funkcji usługowych, także tych świadczonych bezpośrednio na rzecz ich mieszkańców. Pozbawienie miast podmiotowości oraz podporządkowanie ich rozwoju potrzebom przemysłowej produkcji sprawiły, że dominującą cechą rozwoju miast był chaos przestrzenny, funkcjonalny oraz społeczny i kulturowy. Jednocześnie w tym okresie spontaniczny rozwój miast próbowano ograniczać decyzjami centralnymi i metodami administracyjnymi.

Zniesienie scentralizowanego systemu planowania gospodarki, wprowadzenie gospodarki rynkowej i reforma administracyjna, która umożliwiła usamodzielnienie się miast i możliwość kreowania własnych strategii i polityki rozwoju, stworzyła nowe warunki ich funkcjonowania. Największe postępy obserwować można w miastach dużych, które najpełniej wykazują zdolność adaptacji do warunków gospodarki rynkowej. Najlepszym przykładem są Warszawa, Kraków, Gdańsk, Poznań i Wrocław. Pozycje tych miast wyznaczają ich funkcje kulturowe. Wpływ dóbr kultury na rozwój miasta zauważalny jest głównie w miastach dużych, podobnie jak w wypadku miast zachodnioeuropejskich. Charakterystyczne jest jednak to, że w strategiach rozwoju miast polskich najczęściej stosowane są pośrednie

aspekty wpływu dóbr kultury na rozwój miast, sprowadzające się do oddziaływania na atrakcyjność turystyczną, atmosferę miasta i jego pozytywny wizerunek. Mniej uwagi poświęca się wpływowi zabytków ma przyciąganie i utrzymanie wysoko kwalifikowanych kadr, inwestorów, identyfikacji mieszkańców z miastem i ich satysfakcji z miejsca zamieszkania. Tymczasem popyt na dobra kultury jest coraz większy, poszerza się klasa, która gotowa jest płacić za wartości kulturalne i ich konsumpcję. Miasta muszą dostosować się do rosnących potrzeb i wyjść im naprzeciw. Samo posiadanie cennych zabytków już nie wystarczy. Należy zadbać o stworzenie warunków rozwoju turystyki, organizować imprezy kulturalne, ułatwić działalność małych i średnich przedsiębiorców związanych z sektorem kultury.

Jednak miasta, które mogą łączyć posiadane dziedzictwo ze swoim rozwojem społeczno-gospodarczym, np. przez popieranie turystyki kulturalnej, wciąż popełniają wiele błędów. Mimo wysiłków, często marnują potencjał tkwiący w dobrach kultury miasta. Dotyczy to zarówno władz miasta, służb konserwatorskich, jak i mieszkańców. Oto czynniki zagrażające zabytkom architektonicznym i urbanistycznym:

- niewiedza dotycząca obiektów dziedzictwa kulturowego, np. o tym, że dzieło sztuki jest ponadczasowe;
- brak wiedzy, że dobra kultury stanowią o tożsamości narodów;
- uwarunkowania geopolityczne, negatywny stosunek emocjonalny do dóbr kultury niepolskich (dotyczy głównie mieszkańców ziem przyłączonych do Polski po 1945 r.);
- nieumiejętność dostosowania nowych obiektów do zabytkowego historycznego otoczenia;
- niezgodność obiektów dziedzictwa kulturowego z otoczeniem, co prowadzi do wyburzania tych obiektów;
- uwzględnienie tylko doraźnych nakładów i korzyści, podczas gdy przy ochronie dziedzictwa niezbędna jest kalkulacja kosztów i zysków w szerszym społeczno-gospodarczym kontekście;
- podejmowanie różnego rodzaju działań bez uwzględnienia opinii konserwatorskiej historycznej i naukowej;
- wartościowanie zabytków przez służby konserwatorskie, co w konsekwencji doprowadzi do ich burzenia pod pretekstem mniejszej wartości.

7. Dobra kultury jako czynnik rozwoju miasta Wrocławia

Wrocław, stolica Dolnego Śląska, to dynamiczne, czwarte co do wielkości miasto w Polsce. Wrocław to również historyczna stolica Śląska – miasto o tysiącletniej historii, w której splatały się tradycje różnych narodów i kultur; uznane za pomnik historii na mocy Zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. [MP nr 50, poz. 425]. Skomplikowane dzieje tego miasta mają swoje odzwierciedlenie w unikatowych zespołach zabytkowych o niepowtarzalnym klimacie. Znajduje się tu aż 78 zgrupowań zespołów o wartości kulturowej, a w ich ramach: zespoły historycz-

nej zabudowy, zespoły parkowe i ogrodowe, zespoły popałacowe, cmentarze, ulice, zabudowa przemysłowa, grodziska o szczególnie dużej wartości zabytkowej oraz liczne i cenne zabytki ruchome.

Wrocław umieszczany jest w czołówce najlepiej rozwijających się miast Polski, jest postrzegany jako centrum obszaru wzrostu o europejskim znaczeniu. To miasto zdywersyfikowanej gospodarki, różnorodnego przemysłu, szybko rosnącego sektora usług finansowych, obsługi przedsiębiorczości i rozbudowanych usług transportowych oraz punkt przecięcia jednych z ważniejszych polskich i kontynentalnych szlaków drogowych i kolejowych, a także port lotniczy i rzeczny o potencjalnym znaczeniu międzynarodowym. Wszystko to stanowi podstawę do wymiany dóbr, usług i idei o znaczeniu europejskim. Wypełnianie tej roli z jednej strony wymaga sprostania daleko idącym oczekiwaniom mieszkańców i osób przyjezdnych, z drugiej zaś – aktywizuje inne czynniki rozwojowe.

Unikatowe zabytki Wrocławia to bez wątpienia szansa dla rozwoju miasta i Wrocław szansę tę wykorzystuje już od kilku lat. Początkiem tego procesu była rewaloryzacja wrocławskich dóbr kultury (m.in. Rynek, Ostrów Tumski, plac Solny, park Szczytnicki) oraz działania na rzecz podniesienia estetyki i atrakcyjności miasta. Bez wątpienia wpłynęło to na wizerunek stolicy Dolnego Śląska i miasto zyskało na atrakcyjności w oczach zarówno mieszkańców, jak i turystów. Budowa tożsamości Wrocławia i wzmacnianie identyfikacji mieszkańców z miastem ma tutaj szczególne znaczenie. Wrocław jest największym w dziejach Europy miastem o ludności całkowicie wymienionej w krótkim czasie. Przy tym ludność napływowa pochodziła z bardzo różnych terenów i środowisk. Pomimo upływu półwiecza, ślady tej wymiany są ciągle obecne w mentalności mieszkańców. Dlatego należy kultywować patriotyzm lokalny, poczucie dumy i obowiązku. Podstawą takiego poczucia musi być utrwalony upowszechniony pozytywny wizerunek Wrocławia. Należy określić wrocławską tożsamość w zjednoczonej Europie, co stwarza szansę pogodzenia polskiego miasta z jego wielonarodową historią. Swoistość Wrocławia na tle innych miast polskich i europejskich zwiększa atrakcyjność miasta i odgrywa dużą rolę w przyciąganiu do gry nowych uczestników – ludzi aktywnych: inwestorów, twórców, intelektualistów. Ten, z założenia wielowątkowy, cel wymaga:

- dokończenia programu rewaloryzacji Starego Miasta i obszaru centrum Wrocławia;
- działania na rzecz uzyskania tożsamości przez spójne układy urbanistyczne w mieście (np. przywrócenie do świetności kwartałów kamienic w centralnych regionach miasta);
- zwiększenia liczby organizowanych znaczących imprez kulturowych;
- wprowadzenia programów promocji i kształcenia programów edukacji regionalnej;
- wyeksponowania zabytków kultury polskiej i europejskiej obecnych we Wrocławiu, a mogących zwiększyć atrakcyjność i rangę miasta;
- scalenia i ożywienia tysiącletniej i wielonarodowej historii miasta.

Bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe Wrocławia jest na tyle istotną sprawą dla rozwijającego się miasta, że zostało uwzględnione w planach zagospodarowania przestrzennego. Ze względu na zasłóci historyczne przestrzeń miejska wymagała i wymaga uporządkowania. Wiele prac z tego zakresu już wykonano. Jednak przy kształtowaniu polityki przestrzennej w najbliższych latach należy wziąć pod uwagę następujące zadania:

- dokończyć program rekonstrukcji centrum miasta oraz wypełnić go całodobową aktywnością, zarówno dla stałych mieszkańców, jak i dla znacznej liczby turystów;
- naturalnym przedłużeniem tej tendencji jest urbanistyczne wyeksponowanie i uaktywnienie osi Odry, stanowiącej ważny krajobrazowy walor;
- zachować obecną skalę zabudowy i charakteru miasta, nie przewiduje się obszarów wysokiej zabudowy;
- zachować możliwie największy zasób XIX-wiecznej zabudowy kamienicowej;
- rozwiązać problemy komunikacyjne dotyczące zarówno ruchu lokalnego, tranzytowego, jak i stworzenia warunków dla ruchu turystycznego.

Wrocław – miejsce szczególne, o wielkich i niepowtarzalnych walorach kulturowych, może mieć duże znaczenie turystyczne. Turystyka kulturowa może w znacznym stopniu przyczynić się do rozwoju miasta. Mnogość cennych i ciekawych dóbr kultury, stworzenie i realizacja programów rewitalizacji zabytkowej części miasta to jednak niewystarczające warunki rozwoju tego typu turystyki. Aby przyciągnąć turystów, należy podjąć wiele zadań, aby spełnić ich oczekiwania. Trzeba przede wszystkim rozbudować bazę noclegową przez budowę: centrów kempingowych przy głównych trasach wylotowych, tanich i standardowych hoteli oraz obiektów gastronomicznych; stworzyć w centrum sieć parkingów dla autobusów turystycznych oraz sieć punktów informacji turystycznej.

Atrakcyjność turystyczno-kulturalną miasto zwiększa przez organizowanie imprez kulturalnych i należy dążyć do stworzenia stałego rocznego kalendarza imprez kulturalnych. Wrocław ma swoje tradycje festiwalowe (Wratislavia Cantans, Przegląd Piosenki Aktorskiej) i bez wątpienia powinien je kontynuować. Ponadto na zwiększenie atrakcyjności turystycznej miasta wpłynie mocniejsze wyakcentowanie wrocławskich dóbr kultury, stworzenie nowych atrakcji związanych z historią i legendami miasta, upamiętnienie słynnych miejsc, faktów i ludzi związanych z historią Wrocławia, nawiązanie do prasłowiańskich tradycji ludowych. Bardzo istotną sprawą jest umiejętne promowanie Wrocławia na zagranicznych i krajowych targach turystycznych, włączenie go do międzynarodowych programów turystycznych i ściśle określenie instytucji odpowiedzialnych za promocję miasta. Trudno jest zmierzyć, brakuje danych, jak zabytki bezpośrednio wpływają na wzrost zainteresowania turystów miastem. Można jedynie stwierdzić po wielkości ruchu turystycznego, że w ostatnich latach nastąpił wzrost liczby odwiedzających Wrocław. Zapewne nie bez znaczenia była atmosfera i klimat stolicy Dolnego Śląska oraz liczne i unikatowe dobra kultury.

Podjętych zostało już wiele działań mających na celu poprawę wizerunku miasta, stworzenia warunków do rozwoju turystyki kulturowej. Mieszkańcy coraz bardziej utożsamiają się ze swoim miastem. Przed Wrocławiem stoi jednak wiele wyzwań i zadań na przyszłość. Cele dziedzictwa kulturowego wpisane w przestrzeń Wrocławia to przede wszystkim ochrona, utrzymanie i przywrócenie zasobów dziedzictwa kulturowego traktowanych jako wartość sama w sobie oraz wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla podwyższenia poziomu jakości życia i rozwoju gospodarczego miasta.

Literatura

1. Gaworecki W., *Turystyka*, PWE, Warszawa 2000.
2. Międzynarodowe Centrum Kultury, *Dziedzictwo a rozwój*, Wydawnictwo MCK, Kraków 2000.
3. Pawłowska K., Swarczewska M., *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
4. Program Rozwoju Wrocławia: *Strategia Wrocław 2000 Plus*.
5. Smoleń M., *Przemysł kultury. Wpływ na rozwój miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
6. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wrocław*, www.wroclaw.pl.
7. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU nr 162).
8. Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 8 IX 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii (MP nr 50, poz. 425).

GOODS OF CULTURE AS A FACTOR OF BIG CITIES DEVELOPMENT

Summary

Culture properties may constitute an important factor in the agglomeration development. Significance of culture heritage shall mainly refer to monuments of different type enriching the quantity and the quality of cultural offer of the city, influencing the tourism development, establishing new job-positions at the same time increasing local budget's income. All kinds of monuments influence strongly the quality, beauty as well as advancement and image of agglomeration. They establish the level of city attractiveness as a place for settling down. Well-used cultural heritage shall be a constituent of creation process of higher life standards and social life development in the city.

Development of culture properties market as well as constantly increasing interest in it result in tighter connection between the culture and tourism as well as an interest in culture influence on other areas (economy of the city, an element of symbol, atmosphere, and city extent) . More frequently cultural activity turns to be a crucial factor of city strategy as well as its space arrangement schedule. Therefore, the influence of culture properties on the agglomeration development turns to be multi-aspectual.